

==== Köbel Szilvia =====

/// „A múltban ezer év alatt nem hazudtak annyit, mint most 5 perc alatt”¹

Magyar református lelkészek hollandiai emigrációban
az államszocializmus évtizedeiben

I. rész

=== Bevezetés

Nincsenek pontos, összesített adatok arról, hogy az államszocializmus évtizedei alatt mennyi magyarországi lelkész hagyta el hazáját, és végezte szolgálatát külföldön, emigrációban. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (a továbbiakban: ÁBTL, Történeti Levéltár) található tekintélyes mennyiségű irat azonban arról tanúskodik, hogy nem kevesen választották ezt az utat, illetve kényszerültek emigrációba.

A lelkészek „kivándorlása” (menekülése, disszidálása) minden egyes vallásfelekezetet érintett. Az egyházak, lelkészek eleve az állambiztonsági szervek (Államvédelmi Hatóság, majd a Belügyminisztérium III/III. Főcsoportfőnöksége, a továbbiakban: politikai rendőrség) célkeresztjében álltak, az emigrációban élő papokat pedig különösen szemmel tartotta a politikai rendőrség. Figyelemmel kísérték a hazai gyülekezettel, lelkésztársakkal, rokonokkal való kapcsolattartásukat, és ugyanúgy gyűjtöttek információkat arról, hogy az itthoni lelkészek, gyülekezeti tagok, rokonok milyen kapcsolatot ápolnak az emigrációban élő lelképásztorral. Az emigrációban élő lelkészek egymással való kapcsolatát, a nemzetközi egyházi szervezetekben való tevékenységét szintén megfigyelték. Az információgyűjtéssel az állambiztonsági szervek célja többértű volt. Egyfelől befolyásolni szerették volna a kapcsolatokat és akadá-

¹ == E tanulmány címe idézet, melyet Jakos Lajos Alsónémediből, 1953. július 18-án vejeének és lányának Hollandiába írt leveléből vettem. Forrás: Végh-Jakos családi archívum. A közléshez Hans Végh hozzájárult. 1949. évi XX. törvény.

lyozni a Nyugatról jövő szocialistaellenes, rendszert fellazító hatásokat, másfelől pedig a megszerzett adatok alapján feltérképezték annak lehetőségét, hogy az emigráns – disszidens vagy kivándorolt – lelkészek közül kit szervezhetnének be ügynöki tevékenységre.

Jelen tanulmány írásának elsődleges motivációja a magyarországi református egyház hollandiai emigrációban élt néhány lelkésze útjának áttekintése volt, elsősorban az állambiztonsági szervek által gyűjtött dokumentumok perspektívájából. A református egyházzal kapcsolatos közelmúltbéli kutatásaim az államszocializmusnak az egyházalkotmányra, az egyház belső jogára gyakorolt hatására irányultak. Az 1967-ben elfogadott református egyházi törvények az ötvenes években kialakult egyház-kormányzati gyakorlatot kodifikálták. Ez a gyakorlat a gyülekezeti autonómiát szűkítette, egyúttal erősítette a püspökök, esperesek beavatkozási lehetőségét a lelkészválasztásba, illetve a lelkészek „egyházi közérdekből” történő áthelyezésének nagyobb nyomatókat adott. Az alulról építkező, zsinatpresbiteri elven működő kálvini egyházmodell elhalványult, és tovább élt – az állam és az egyházak Alkotmányban² kimondott elválasztása ellenére – az egyházi belső törvények érvényessége állam általi jóváhagyó (megerősítő) aktusának intézménye. A pártállami ellenséges egyház-politika érvényesítésére a püspöki rendszer alkalmasabb eszköznek bizonyult.³

Annak ellenére, hogy a reformáció kálvini ágának alapvető hitvallása a világszerte működő református (presbiteriánus) egyházakban azonos, az egyházalkotmányi struktúrákban, a belső jogrendben, valamint az államhoz fűződő viszonyukban azonban találunk kisebb-nagyobb eltéréseket. Magyarország a püspöki rendszer tekintetében egyedülállónak számít, mert más országokban a püspökök nélküli presbiteri rendszer a meghatározó.⁴ Emiatt rendkívül izgalmas annak vizsgálata is, hogy az emigrációban szolgálatot végző magyar református lekipásztörök tevékenységének állambiztonsági megfigyelésében fellelhetőek-e utalások egyházalkotmányi kérdésekre, és ha igen, akkor ezek milyen kontextusban vetődnek fel.

Hollandia több szempontból is figyelemre méltó példa lehet az emigrációban élő református lelkészek tevékenységét vizsgáló tanulmányunkban. Egyfelől a hol-

2 = = 1949. évi XX. törvény.

3 = = Lásd: Köbel, 2019; 2017. Fazakas Sándor egy tanulmányában jegyzi meg, hogy a püspöki tisztnek „az egyház politikai ellenőrzésének céljából” olyan „túlzott tekintéllyel való felruházására”, mint a hitleri Németországban a „Führer-elv” alapján, Magyarországon a pártállami időkben volt példa, amikor – Török István szavaival – „a püspöki méltóság és jogkör” „elhatalmasodott”. Fazakas, 2014.

4 = = Erre a szempontra Hans Végh hívta fel a figyelmemet. Lásd ehhez Kováts, 1948: 205–206, ahol a szerző megállapítja, hogy a magyar református egyház is „presbiteri rendszerű, de nem tiszta”, „eredetileg nem presbiteri alapon indult meg” az egyház szervezése. Kováts J. magyarázatként írja, hogy az „államhatalom mindjárt kezdetben üldözte a reformáció híveit, ezért azok nem annyira az elvek, mint inkább a lehetőségek szerint szerveződtek”. Fazakas (2014) pedig rámutatott arra, hogy Kálvin a püspöki tisztet csak „szükségállapot” idejére, átmenetileg tartotta elfogadhatónak.

land–magyar történelmi kapcsolatok okán, ezen belül is a református egyházak közötti kapocs több évszázados múltra tekint vissza. 2020-ban két esemény kerek százéves évfordulójának az esedékessége is ösztönözte a kutatást: 1920 februárjában indult Magyarországról a nagyszabású nemzetközi humanitárius akció keretében az első gyermekvonat Hollandiába,⁵ és ugyanezen év novemberében hunyt el Abraham Kuyper (1837–1920) református lelkész, aki 1901–1905 között Hollandia miniszterelnöke is volt, és nemcsak a holland társadalomra, hanem magyar református lelkészekre is nagy hatást gyakorolt.⁶ Másfelől a kálvini alapok egyezése mellett a két országban egymástól eltérően fejlődtek bizonyos egyházalkotmányi-egyházjogi struktúrák és teológiai irányzatok, mely különbségek erőteljesebben (sajátosan) mutatkoztak meg a hidegháború évtizedeiben. Ebben a vonatkozásban a hollandiai református egyház(ak) magyarországi kapcsolatait, illetve a magyar református lelkészek holland kapcsolatait a politikai rendőrség kiemelt figyelemmel kísérte, ami nem véletlen, ugyanis a püspöki rendszerű magyar református egyházzal szemben nagyobb gyülekezeti autonómiát hirdető és gyakorló holland református befolyás nem volt üdvözlendő a pártállam szemében. Továbbá a hollandok a hidegháború évtizedeiben emberi jogi szempontból is monitorozták a magyarországi viszonyokat, ami leleplezte a pártállami hatalom Nyugat felé irányuló propagandáját.

Az állambiztonság szemében további relevanciával bírt az is, hogy nemcsak a püspöki rendszer és a gyülekezeti autonómia kérdésében volt eltérés a magyar és a holland református egyház között, hanem az egyház szervezeti-alkotmányi egysége, egységes egyházi státusa tekintetében is. A több különálló szervezet alkotta keretek között működő holland református egyházak az államhoz való viszonyt egymástól is eltérően értelmezték. A Kuyper nevéhez köthető neokálvinista irányzatot képviselő Gereformeerde Kerken in Nederland (a magyar nyelvben az ún. szigorú holland református egyház elnevezéssel vált ismertté) az államtól való teljes függetlenséget vallotta, ezért a politikai rendőrség őket veszélyesebbnek tartotta. A dolgozat erre a distinkcióra különösen szeretné felhívni a figyelmet, és ezzel a holland-magyar református kapcsolatok államszocializmusbeli történetének ez idáig ismeretlen kontextusát szándékozik megmutatni.

E tanulmány második – a tervek szerint a lap következő számában megjelenő – részében szeretném bemutatni három református lelkész életét, amiből láthatjuk, hogy mindegyikük különböző utat járt be, míg Magyarországról a hollandiai emigrációba jutott, és hollandiai szolgálatuk is más-más tartalommal töltődött meg. Tüski István és Végh József fiatalon, 1948-ban ösztöndíjasként, legális kiutazást követően maradt Hollandiában, Jakos Lajos – Végh József apósa – pedig 1957-ben, már nyugdíjas lelkészként költözött Hollandiába. A tanulmány elkészítéséhez a Történelmi Levéltárban található forrásokon felül felhasználtam a Végh József Hollandiában élő

5 = = Aalders–Pusztai–Réthelyi, 2020. 7–14.

6 = = Lásd: Ladányi, 1997. Lásd még: Lányi, 2018: 217–230.

családjától kapott dokumentumokat, levelezéseket is. Köszönetet mondok Végh József fiának, Johan Alexander Sándor Véghnek (aki egyúttal Jakos Lajos unokája), mert egyfelől készséggel bocsátotta rendelkezésemre a családi archívumot, másfelől pedig nélkülözhetetlen segítséget nyújtott a tanulmány számos, elsősorban holland, illetve teológiai vonatkozású részeinek a pontosításában és kiegészítésében, így lényegében konzulensi szerepe volt a tanulmány elkészítésében.⁷ Egyúttal köszönetet mondok Maarten J. Aalders – Magyarországon is levéltári kutatásokat folytató – holland egyháztörténésznek,⁸ aki ösztönzést nyújtott nekem a holland–magyar református kapcsolatok második világháború utáni történetének kutatásához, megjegyzéseket fűzött a tanulmányhoz, valamint a Tüski István és Végh József családjával történt kapcsolatfelvételben is közreműködött. Köszönöm Réthelyi Orsolya habilitált egyetemi docens asszonynak, az ELTE / BTK Néderlandisztika Tanszék vezetőjének a tanulmányhoz fűzött észrevételeit és szakirodalomra vonatkozó kiegészítéseit, továbbá köszönöm Köbel Ádámnak a holland szövegek magyarra történő fordításában nyújtott segítségét.

Mielőtt a fentiekben említett három református lelkipásztor esetét megvizsgálánk, fontosnak tartottam, hogy tegyünk áttekintést a holland-magyar református kapcsolatokról, továbbá az egyházalkotmányi-egyházjogi és teológiai eltérésekről. Eredetileg rövidebben terveztem erről a két kérdésről írni, ám a tanulmány készítése közben láttam meg, hogy a lelkészek életútjának a bemutatása tágabb kontextusban elhelyezve sokkal érdekesebb és értelmezhetőbb, ezért döntöttem végül a két szempont alaposabb kidolgozása mellett.⁹ Ladányi Sándor a hollandiai neokálvinizmus Magyarországi Református Egyházban kifejtett hatásáról szóló, 1997-ben kiadott kötetének a bevezetésében – amelyből megtudhatjuk, hogy Ladányit a kutatásra Végh József is ösztönözte, már nyugdíjas lelkészként – arra hívta fel a figyelmet, hogy a második világháború után Magyarország és Hollandia „társadalmi rendszere másként, egymástól lényegesen eltérő módon alakult”, a kapcsolatok „alacsony szintre kényszerültek”, ezért a két református egyház közötti kapcsolatok alakulásának történetét „külön kell választani, és külön is kell kutatni”.¹⁰ Egyetérthetünk Ladányival annyiban, hogy a „külön út” kutatása is feltétlenül szükséges. A kötet megjelenése óta eltelt 23 évben azonban a korszak levéltári anyagai elérhetővé váltak, így élve ezzel a lehetőséggel, fontosnak tartom az „alacsony szintre szorított”, ám

7 = = Johan Alexander Sándor Végh (a továbbiakban: Hans Végh) református lelkész. Lásd Végh, 2020.

8 = = Maarten J. Aalders munkásságáról lásd a honlapján található információkat: <http://www.mjaalders.nl/> (utolsó letöltés: 2020. július 26.).

9 = = Meg kell azonban jegyezni, hogy e tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy ezt a teljesség igényével tegyük, így tehát elképzelhető, hogy az olvasónak hiányérzete támad. A tervek szerint hosszabb tanulmányban ezt pótolni fogjuk.

10 = = Ladányi, 1997: 8–12.

összhatásában mégis jelentős lenyomatot képező kapcsolatokat, tehát a „közös utat” is kutatni. E tanulmány ehhez kíván adalékokkal szolgálni.

= = = A holland–magyar (történelmi) református kapcsolatok alakulása 1948-ig

A magyarországi és a holland református egyház szoros kapcsolata¹¹ a reformáció időszakáig nyúlik vissza. A magyar protestáns gályarabokat 1676-ban Michiel de Ruyter holland admirális szabadította ki;¹² évszázadokon ívelnek át a hollandiai és a magyarországi kollégiumok és egyetemek között kapcsolatok, a teológiai ösztöndíjak;¹³ továbbá Hollandia és Erdély vallásszabadság iránti elkötelezettsége is nem mindennapi kapcsolódást jelent.¹⁴

Ami a huszadik századot illeti, minden nagy történelmi eseményben, fordulóponthoz felfedezzük a holland-magyar kapcsolatok nyomát, melyek közül néhány, a témánk szempontjából releváns mozzanatot megemlítünk.

Az első világháború alatt, 1915 telén Abraham Kuyper leányai, Henriëtte és Johanna Kuyper a holland kórházi misszió tagjaiként Magyarországra érkeztek sebesülteket ápolni.¹⁵ A trianoni békeszerződés után a hollandiai protestáns egyházak – a magyarok kezdeményezésére – azon fáradoztak, hogy legalább a magyar egyházak egysége maradjon meg.¹⁶ Magyarországon pedig Sebestyén Jenő teológiai tanár – Kuyper követője – törekedett arra, hogy a háború idején is fennmaradjon a „semleges Hollandia lakosságával” a barátság, és folyamatos legyen a kapcsolat a holland és a magyar egyházak között.¹⁷ Tovább folytatódott a református teológusok ösztöndíjas tanulmányútja is Hollandiába a Stipendium Bernardinum¹⁸

11 = = A két református egyház kapcsolatáról lásd: Ladányi, 1997.

12 = = Pusztai, 2009. Lásd még: Pusztai–Bozzay (szerk.), 2010; Bárány–Fazakas–Pusztai–Takács (szerk.), 2017.

13 = = Lásd ehhez: Forró, 1989: 98–109. A tanulmány kitér a 19. és 20. századi hatásokra, kapcsolatokra, ösztöndíjasokra is, így a jelen íráshoz is fontos adalékként szolgál. Lásd még: Bozzay–Ladányi, 2007.

14 = = Réthelyi, 2017. Az 1648-as vesztfáliai békét aláíró uralkodók között volt I. Rákóczi György erdélyi fejedelem, a protestáns hatalmak szövetségese. Lásd: Péter, 1997.

15 = = Kuyper, 1922. Lásd még: Maarten J. Aalders: Henriëtte Kuyper en de Nederlandse Ambulance naar Boedapest. <http://www.mjaalders.nl/images/stories/pdf/hss.pdf> (utolsó letöltés: 2020. június 25.). Lásd még: Aalders, 2020: 14–38.

16 = = Aalders, 2018: 215–219.

17 = = Hermán, 2017

18 = = Schinkelshoek, 2012a; 2012b. A „Bernard-alapítvány (Stipendium Bernardinum) a legtekintélyesebb mindazon alapítványok és ösztöndíjak közt, melyek külföldi egyetemeken a Magyarországról ott tanuló protestáns teológusok ellátására máig is léteznek. Alapítója Bernard Dániel, egy német születésű, de Hollandia gyarmatainak meggyónosodott református ember, ki 1761-ben az utrechti egyetemen 12 pfalzi (ilyenek hiányában más német), úgyszintén magyar református studens részére 9 000 ster-

keretében, valamint más ösztöndíjak is voltak az Amszterdami Szabadegyetemre (a továbbiakban: Vrije Universiteit, VU) és a Kampeni Teológiai Egyetemre.¹⁹ A református egyház is aktívan részt vett a nemzetközi gyermeksegélyező mentőakcióban, a Vöröskereszten keresztül többek közt holland szervezetek által gyűjtött segélyek érkeztek, majd a Magyar Gyermekvédő Liga szervezésében vonattal utaztattak ki gyermekeket Hollandiába (kisebb számban Svájcba, az Egyesült Királyságba és Svédországba, majd 1923-tól Belgiumba is), ahol családok néhány hónapra befogadták őket.²⁰ A holland református egyházi segélyekből Budapesten iskola felállítását is támogatták. Ez az iskola lett a holland hercegnőről, későbbi királynőről elnevezett – a rendszerváltás után újraindult és jelenleg is református általános iskolaként működő – fasori Julianna református elemi iskola.²¹

A második világháború után a koalíció éveiben is – részben a pártversengések eszközeként – indultak gyermekvonatok Hollandiába és Belgiumba,²² valamint református teológushallgatók is kaptak ösztöndíjat holland egyetemekre. Szakirodalmi adatok szerint református gyermekeket szállító vonat csak egy indult, 1948. július 12-én.²³

Mind gyermekvonat, mind pedig református teológus ösztöndíjas, aki még a hagyományosnak mondható, Stipendium Bernardinum ösztöndíjas kapcsolat keretében utazhatott, – az eddigi kutatási eredmények alapján – 1948-ban indult utoljára Magyarországról Hollandiába. A tanulmányunkban bemutatni kívánt két – fent említett – teológus, Tüski István (24 éves) és Végh József (23 éves) története ehhez az epizóddhoz kapcsolódik, ugyanis mindketten 1948-ban érkeztek Hollandiába ösztöndíjként, és – ugyancsak szakirodalmi adatok szerint – mindketten segítettek a ki-

ling alapítványt tett.” Lásd: <http://digit.drk.hu/?m=lib&book=3&p=301> (utolsó letöltés: 2020. június 29.);

19 == Hermán, 2017: 414–415.

20 == Aalders–Réthelyi, 2018. A szerkesztők a kötet előszavában a következőt írták: „A »gyermekvonatok« alatt azt a nagyszabású összefogást értjük, amelynek keretében 1920 és 1930 között több, mint 60.000 magyar gyermek utazott külföldre néhány hónap alatt, hogy ott épüljenek fel a közelmúltban átélt megpróbáltatások után. Az első világháború (1914–1918), a tanácsköztársaság (1919. március – 1919. augusztus) és a román katonai megszállás (1919. augusztus–november) felemésztették Magyarországot tartálékait. Ehhez járult még hozzá a megszállt területekről Budapestre özönlő sok tízezer menekült. Magyarország nem volt képes élelmet biztosítani saját gyermekei számára!”

21 == Lásd a Budapest-Fasori Református Kollégium Julianna Általános Iskolája honlapját: <http://fasor.hu/julianna/index.php?m=iskt> (utolsó letöltés: 2019. november 15.).

22 == Pusztai, 2020: 163–193. Lásd még: MNL OL XIX-A-21-d-0029-5/c/1966. Az Állami Egyházügyi Hivatal feljegyzése a holland–magyar református kapcsolatokról a Belügyminisztérium számára az 1967-ben megrendezendő 400 éves református jubileumi ünnepség (II. Helvét Hitvallás 400 éves évfordulója) előkészületeiről. 1966. szeptember 22.

23 == Pusztai, 2020: 187.

utazó magyar gyermekeknek a tolmácsolásban.²⁴ Ekkor már, a hidegháború beköszöntével egyre világosabban látszottak a magyar párt- és állami vezetés sztálini mintájú, ellenséges egyházpolitikájának a kontúrjai. Közben zajlottak a tárgyalások a református egyház és a magyar kormány között a megállapodás előkészítéséről, amely inkább baljós árnyakat vetített előre, mintsem bizakodásra adott volna okot az egyházi társadalom számára. A Ravasz László püspök 1947. év végi püspöki jelentéséből vett alábbi idézetek jól érzékeltetik az időszak kettősségét: *„Templomainkban szabadon zeng az Ige, egyházunk autonomikus életét bántás nem érte, az államkormány pénzügyi erejéhez mérten nagy támogatásban részesíti az egyházakat. [...] De ugyanakkor meg kell állapítanunk azt is, hogy a bizalmatlanság fokozódott és az idegek feszültek. Ennek lehet az oka az, hogy egy lassan teljes erejében kibontakozó marxista ihletésű forradalomtól a keresztyén egyház transzcendens szellemiségét ösztönszerűen és idegesen félti. [...] Végül az sem lehetetlen, hogy az egyházak vezetésében mutatkozó történeti folytonosság a forradalom cenzúráját nem engedi, főképpen személyi kérdésekben fenntartás nélkül érvényesülni.”*²⁵

= = A holland–magyar református kapcsolatok alakulása 1948 után

Annak ellenére, hogy a pártállami hatalom az ötvenes években igyekezett visszaszorítani a holland-magyar református kapcsolatokat is, az államszocializmus évtizedei alatt óvatos segélyezések, ellenőrzött kapcsolattartás, közös megemlékezések – a hatalom érdekeinek megfelelő keretekben – azért zajlottak.

Az Állami Egyházügyi Hivatal (a továbbiakban: ÁEH, Egyházügyi Hivatal) 1966-ban a Belügyminisztérium számára feljegyzést készített a holland–magyar református kapcsolatokról, mert 1967-ben esedékes volt a Második Helvét Hitvallás 400 éves évfordulójának jubileumi ünnepe. E feljegyzés fontos forrás számunkra, mert benne az ÁEH szemszögéből megírt összefoglalást olvashatjuk, amely szerint a „holland-magyar egyházi kapcsolatok 1945-től 1956-ig főként Pap Lászlón²⁶ keresztül történtek”. Így kaphatott Dr. H. Berkhof driebergeni szemináriumi igazgató 1955-ben díszdoktori címet a budapesti református teológián, s tehetett látogatást Budapesten 1956 szeptemberében holland egyházi küldöttség, Pap László javaslatára. A dokumentumban itt a holland küldöttség egyházi „hovatartozása” kapcsán fon-

24 = = Uo. Hans Végh elmondása szerint édesapja sohasem beszélt a gyermekvonatokról, a családnak nincsen tudomása arról, hogy Végh József is segített volna a tolmácsolásban.

25 = = Ravasz László dr. püspöki jelentéséből, 1947. Idézi: Kónya, 1975: 176.

26 = = Lásd Hajdú, 2011: 58–62.

tosnak tartotta az ÁEH zárójelben megjegyezni, hogy „nem a Kuyper egyháza”.²⁷ A feljegyzés szerint, 1956 után azonban a kapcsolatok „elhidegültek, mivel a holland egyházi vezetők Pap László személyéhez ragaszkodtak”.²⁸ Pap László a Megújulási Mozgalom képviselője volt.²⁹ A feljegyzés arra is kitért, hogy a hollandok – az Egyházak Világtanácsa (a továbbiakban: EVT) javaslatára – szerették volna Pap Lászlót meghívni az Utrechti Egyetem teológiai fakultására tanárnak, aminek érdekében Kádár Jánosnak is írtak levelet. Még 1963-ban is, a hágai magyar nagykövetségen keresztül a hollandok – az ÁEH feljegyzés szóhasználata szerint – „követelték”³⁰ Pap László kiengedését Hollandiába – sikertelenül.³¹

Az 1956-os forradalom után Hollandia is fogadott be magyar menekülteket, majd újabb ösztöndíjak, egyházi események – a hidegháború újabb szakaszában már más keretek között – töltötték ki tartalommal a holland-magyar református kapcsolatokat. A fent idézett ÁEH-irat arról tanúskodik, hogy az „elhidegült” viszonyban a változást a hatvanas évek elején a prágai Keresztyén Békekonferencia (a továbbiakban: KBK)³² alkalmi hozták el. A feljegyzés szerint a KBK ülésein a „magyarországi református egyház képviselői megismerkedtek olyan holland egyházi emberekkel, akik nem kötötték a kapcsolatot egyes személyekhez”. Az ÁEH-dokumentum itt a holland református egyházból dr. Albert Rasker leideni professzor,³³ dr. J. de Graaf utrechti professzor, valamint H. Kohlbrugge kisasszony³⁴ nevét említi, és megjegyzi egyúttal, hogy a holland–magyar egyházi kapcsolatokat „egy ideig Pap László sze-

27 == MNL OL XIX-A-21-d-0029-5/1966. Az Állami Egyházügyi Hivatal feljegyzése a holland–magyar református kapcsolatokról a Belügyminisztérium számára az 1967-ben megrendezendő 400 éves református jubileumi ünnepség (II. Helvét Hitvallás 400 éves évfordulója) előkészületeiről. 1966. szeptember 22.

28 == Uo.

29 == A Megújulási Mozgalommal kapcsolatban lásd: Horváth, 2007: 279.; Horváth, 2008: 355.

30 == A feljegyzés szerint Dr. G. Quispel (1916–2016) professzor volt az, aki „követelte” Pap László kiengedését. Az életrajzi adatokat lásd az Utrechti Egyetem honlapján: <https://profs.library.uu.nl/index.php/profrec/getprofdata/1673/3/40> (utolsó letöltés: 2020. szeptember 24.).

31 == MNL OL XIX-A-21-d-0029-5/1966. Az Állami Egyházügyi Hivatal feljegyzése a holland–magyar református kapcsolatokról a Belügyminisztérium számára az 1967-ben megrendezendő 400 éves református jubileumi ünnepség (II. Helvét Hitvallás 400 éves évfordulója) előkészületeiről. 1966. szeptember 22.

32 == Lásd ehhez Köbel, 2005. 106-107. „A KBK prágai székhellyel 1958-ban jött létre azzal a céllal, hogy »mozgósítsa a keresztyén békeerőket« a szocializmus táborának és a Béke Világtanács célkitűzéseinek támogatására. A KBK felállításával azt kívánták elérni, hogy legyen egy nemzetközi egyházi szervezet, amely a szocialista országok külpolitikája eszközévé és szócsövénév válik, és ezáltal »hatékony ellenszereként léphet fel« a Vatikán, valamint az Egyházak Világtanácsa (EVT) »antikommunista tevékenységének.«” A további hivatkozásokat lásd a könyv 106. oldalán.

33 == Dr. Albert J. Rasker (1906–1990) egyháztörténész. Lásd: Rasker, 1986. Az információt köszönöm Hans Véghnek.

mélye” »nehezítette«”.³⁵ A dokumentumban a teológusok ösztöndíjának az újjáéledésére is találunk utalást. Az ÁEH úgy értékelte, hogy a „hollandok részéről a kapcsolatok keresésének a jele volt, hogy 1957-től újra lehetővé tették a magyarországi református egyház teológusainak részére a stipendium bernardinum élvezését”, aminek keretében 1957-től ismét tanultak diákok Hollandiában.³⁶

Az Egyházügyi Hivatal a Belügyminisztériumnak 1966-ban írt feljegyzését végül így összegezte: „*Megítélésünk szerint is a holland-magyar kapcsolatok ápolása jelentős, mivel az egyház igen nagy szerepet játszik a holland közéletben, jelenleg az ország lakosságának fele egyházi befolyás alatt álló politikai pártokra adja le szavazatát.*”³⁷

Naivitás lenne azt gondolni, hogy a magyar kommunista hatalom nem avatkozott bele abba, hogy az ’56 utáni években melyik református teológus utazzon Hollandiába ösztöndíjasként. A Történeti Levéltár dokumentumai szerint „Megyeri” fedőnevű (a továbbiakban: fn.) ügynök,³⁸ református lelkész ösztöndíjasként Hollandiába történő utazása előtt, 1959. szeptember 23-án a politikai rendőrség megbízásából kereste fel dr. Pap Lászlót a lakásán. Az ügynök feladata az volt, hogy mint volt teológiai tanárától az utazás előtt elköszönjön, és a „*külföldi tanulmányaira nézve tanácsokat*” kérjen tőle. Az ügynök – a beszámolója szerint – a megbeszélésen elsősorban „*Ridderbos professzorról*”³⁹ kért tájékoztatást, akivel kapcsolatban Pap László egyebek mellett azt mondta az ügynöknek, hogy „*kedves emberrel*” fog találkozni, aki „*nagyon boldog lesz, hogy magyar ösztöndíjast is előkészíthet esetleg tudományos fokozat elérésére*”.⁴⁰ Az ügynöki jelentés végén az állambiztonsági tartózt megjegyezte, hogy az ügynök „*utasításra*” azért kereste fel Pap Lászlót, mert az

34 == H. Kohlbrugge foglalkozott a kelet-európai egyházakkal, és kapcsolatban állt holland teológus egyetemistákkal, akik Kelet-Európában tanultak, pl. Kolozsvárott. Az információt köszönöm Hans Véghnek. Lásd ehhez: Ablonczy, 2020.

35 == MNL OL – XIX-A-21-d-0029-5/1966. Az Állami Egyházügyi Hivatal feljegyzése a holland-magyar református kapcsolatokról a Belügyminisztérium számára az 1967-ben megrendezendő 400 éves református jubileumi ünnepség (II. Helvét Hitvallás 400 éves évfordulója) előkészületeiről. 1966. szeptember 22.

36 == Uo.

37 == Uo.

38 == Az ÁBTL-ben található 6-os kartonon az szerepel, hogy „Megyeri” fedőnevű ügynök valódi neve Meszlényi Zoltán. Eszerint „Megyeri”-t 1959. szeptember 22-én „*hazafias alapon*” szervezték be a Református Egyház vonalára, és 1967. március 21-ig volt a hálózat tagja. Lásd ÁBTL 2.2.2 Hálózati nyilvántartások „Megyeri”.

39 == Az iratból azt tudhatjuk meg, hogy az ügynök az amszterdami Vrije Universiteitén tanult, így valószínűsíthető, hogy Nico Ridderbos (1910–1981) professzorról van szó. (Kampenben a teológiai egyetemen tanított Herman Ridderbos professzor; nem azonos Nico Ridderbosszal.) Az információt köszönöm Hans Véghnek.

40 == ÁBTL 3.1.2 M-23413. „Megyeri” fedőnevű ügynök munka dossziéja, amelyet 1959. október 6-án nyitottak meg. A jelentést 1959. október 5-én adta le az ügynök. (30. o.)

volt a feltevésük, hogy Pap majd „*üzen Hollandiába kapcsolatainak*”. A jelentés szerint Pap László azonban csak rövid időt szánt a beszélgetésre, nem üzent holland ismerőseinek, és el is sietett otthonról. „Megyeri” fedőnevű ügynök további feladatként kapta a politikai rendőrségtől, hogy „írjon jelentést” a Hollandiában töltött időszakról.⁴¹

Egy másik református lelkész, a későbbi „Zempléni (István)” fn. titkos munkatárs⁴² szintén ebben az időben tanulhatott Hollandiában ösztöndíjjal. „Zempléni” később, 1975 és 1985 között adott jelentéseket a politikai rendőrségnek, amelyek között számos holland vonatkozású anyag található. A négykötetnyi iratból⁴³ azt a példát szeretném kiemelni, amikor „Zempléni” 1976 nyarán meghívást kapott, Dr. Remko J. Mooi zsinati titkár⁴⁴ aláírásával, a két holland református egyház együttes zsinati ülésére. „Zempléni” a látogatásról 1976. október 8-án adott összefoglaló jelentésében elégedetten nyugtázta, hogy az „*út kapcsán olyan időben sikerült képet alkotni a holland belső egyházi viszonyokról, amikor ezen egyházak bizonyos elemei koncentrált támadást intéznek a kelet-európai egyházi vezetőségek ellen*”.⁴⁵ Az ügynök arra hívta fel a figyelmet, hogy „miután nyilvánvaló, hogy a nyugat-európai egyházak közül első rendben a hollandok kapták ezt a feladatot, hogy a magyar protestáns egyházak életében igyekezzenek zavart okozni”, „hasznos lenne figyelmet fordítani a hollandiai egyházak tevékenységének tanulmányozására”, majd konkrét javaslatokat is megfogalmazott.⁴⁶ Az ügynök egyébként 1977-től a református egyház püspöke lett.

Az állambiztonság 1963-ban készített Együtműködési Tervet a protestáns világszervezetek (Református Világszövetség, Lutheránus Világszövetség, Egyházak Világtanácsa) tevékenységének „*operatív átfogására*”. A politikai rendőrség úgy

41 = = Uo.

42 = = ÁBTL 3.1.2. M-40917. M-40917/1. M-40917/2. M-40917/3. „Zempléni” („Pista”) fedőnevű titkos munkatárs (tmt) munka dossziéi. Az ügynök 1975 és 1985 között jelentett az állambiztonsági szerveknek. Az ÁBTL-ben található 6-os kartonon az szerepel, hogy „Zempléni” fedőnevű ügynök valódi neve Kürti László. Lásd: ÁBTL 2.2.2 Hálózati nyilvántartások „Zempléni (Pista)”. Lásd még Majsai, 2006.

43 = = ÁBTL 3.1.2. M-40917. számú, „Pista”, „Zempléni” fedőnevű titkos munkatárs Munka Dossziéja. Lásd még az ÁBTL 3.1.2. M-40917/1-3. számú munka dossziékat („Zempléni”, „Zempléni István”).

44 = = Dr. Remko J. Mooi a Nederlandse Hervomde Kerk zsinati titkára volt. Az információt köszönöm Hans Véghnek. Lásd ehhez Dr. Remko J. Mooi haláláról a tudósítást a *Nederlandsdagblad* 2008. szeptember 2-ai számában. <https://www.nd.nl/gelooft/gelooft/651488/hervormde-voorman-r-j-mooi-overleden> (utolsó letöltés: 2020. szeptember 21.).

45 = = ÁBTL 3.1.2. M-40917. számú, „Pista”, „Zempléni” fedőnevű titkos munkatárs munka dossziéja. 71-76/3. digitális oldalszámok. 1976. október 8-án kelt Jelentés, melyet „Pista” néven írt alá az ügynök.

46 = = Uo.

vélekedett, hogy ezek a szervezetek a „nyugati tőkések” eszközei a „szocialista tábor elleni harcban”, és a „vallási tevékenységet fedésül használva egyes [...] alkalmazottai hírszerző tevékenységet folytatnak”, ezért szükséges az „operatív szempontból lényeges személyek tevékenységének felderítése”.⁴⁷ E személyek körébe sorolta az állambiztonság – a fent már említett – dr. Hendricus Berkhof holland „teológiai rektor”-t, aki ekkorra az EVT Központi Bizottságának tagja lett. Berkhof azért volt fontos személy, mert az irat szerint magyar ügyekre „specializálta magát”, magyarul is tanult, és magyar református lelkészekkel tartott kapcsolatot.⁴⁸

Az ÁEH tehát, amint olvashattuk, egyházpolitikai, sőt külpolitikai megfontolásokból tartotta fontosnak „ápolni” a holland–magyar kapcsolatokat, és az állambiztonsági szervekkel szoros együttműködésben, beépített ügynökök révén tartotta ellenőrzése alatt a különböző kapcsolati folyosókat. Így tehát – paradox módon, kontroll alatt és hatalmi beavatkozástól messze nem mentesen ugyan, de – az államszocializmus évtizedei alatt is megvolt a kontinuitása a történelmi alapokon nyugvó holland–magyar református kapcsolatoknak.

Ehhez azonban hozzá kell tennünk azt is, hogy a hidegháború évtizedeiben a nyugati egyházak magatartása is megváltozott, különösen a hatvanas évek elejétől kezdve. A „béke”, a „leszerelés” nemcsak a keleti blokk egyházaiban, hanem Nyugaton is egyre inkább „hívószóvá” vált, és ez a Keresztyén Békekonferencia, valamint az Egyházak Világtanácsa tevékenységében is megmutatkozott. Ennek az irányzatnak a támogatását várta el az államhatalom azoktól a magyar lelkészekről, akik Nyugatra utaztak, és az emigrációban élő lelkészek magatartását ebben a vonatkozásban is elemezték.

A tanulmányunkban vizsgált harmadik lelkész, Jakos Lajos kivándorlása Hollandiába már az 1956 utáni időszakhoz köthető. Jakos 1957-ben történt távozása nyugdíjazásával, valamint a forradalommal is összefüggésben volt. Az ő esetében azonban a családi és egyházi kapcsolatok már a húszas évektől több szálon is kötődtek Hollandiához, ezért Jakos Lajos e dolgozatnak a következő számban megjelenő második részében vizsgált története visszanyúlik a második világháború előtti időre is.

= = Egyházalkotmányi, teológiai különbségek

A magyar és a holland református egyházaknak az állami jog szerinti státusukban és az egyházalkotmányukban fellelhető – a Bevezetésben már említett – különbségek jelentősége a második világháború után kiéleződött. Magyarországon kezdettől fogva egy egységes világi (állami) jogi státusban működött a református egyház, és a

47 = = ÁBTL3.15. O-13603/236-240. digitális oldalszám. Külföldi protestáns szervezetek leplezésével hazánk ellen folytatott ellenséges tevékenység felderítése című Objektum Dosszié. Együttműködési terv a protestáns világszervezetek tevékenységének operatív átfogására. Budapest, 1963. június 28.

48 = = Uo. 240. digitális oldalszám.

belső törésvonalak ellenére nem történt hivatalosan egyházszakadás. Hollandiában ezzel szemben több egyházszakadás is történt,⁴⁹ és ma is több külön jogi szervezeti keretben működnek református egyházak. A két legnagyobb református egyház a *Nederlandse Hervormde Kerk* (Holland Református Egyház) és a *Gereformeerde Kerken in Nederland* (Németalföldi Református Egyházak, GKN).⁵⁰ Másfelől pedig a református – alulról szerveződő kálvini – egyházalkotmányi modell az alapvető presbiteri rendszer megtartásával (zsinatpresbiteri elv püspökkel) keletebbre az episzkopális irányba fejlődött, Nyugaton és főként Hollandiában pedig a presbiterzsinati elv lett a meghatározó, püspöki tisztségek nélkül.⁵¹ Ez azt jelenti, hogy Hollandiában a helyi gyülekezet autonómiája – különösen a GKN-ben – mindvégig széles körű maradt, nemcsak a hitelvek szintjén, hanem a gyakorlatban is.

A két nagy holland református egyházi irányzat között alapvető lényegi különbség van egyfelől az államhoz való viszony értelmezésében. A *Gereformeerde Kerk* – a *Hervormde Kerk* államegyházi státusával szemben – az államtól való teljes anyagi függetlenséget vallotta a befolyásmentesség biztosítása céljából, amit a kálvini elvhez való visszatéréssel indokoltak. Abraham Kuyper ennek a mozgalomnak volt a zászlóvivője. A magyar nyelvben „szigorú” holland református egyházként vált ismertté ez az irányzat, a jelző a vallásgyakorlat ortodox jellegére utalt.⁵² Másfelől pedig a két református egyház⁵³ elnevezése közötti különbségnek az a magyarázata, hogy a *Hervormde Kerk* (Református Egyház), mint egykori államegyház, teológiai-egyházkormányzati tekintetben mindig egy egyház volt. A *Gereformeerde Kerken in Nederland* – Németalföldi Református Egyházak (a továbbiakban: *Gereformeerde egyház, GKN, szigorú holland református egyház, Kuyper-egyház* – „Kuyper-kerk”⁵⁴) viszont többes számú alak, mert Kuyper szerint – a kálvini ekkleziológiai értelmezésnek megfelelően – minden egyes helyi gyülekezet önmagában teljes egyháznak minősül. A *Gereformeerde Kerken* lényegében egyházak (=gyülekezetek) konföderációja volt.⁵⁵

Az államszocializmus – a jozefinista egyházpolitikához hasonlóan – az egyházak belső szervezeti kérdéseibe is beavatkozott. A protestáns, zsinatpresbiteri elven működő egyházak számára ez azzal járt, hogy a hatalom – az egyszerűbb irányít-

49 == Lásd: Köbel, 2018.

50 == 2004-ben egyesült a két holland református egyház és a holland lutheránus egyház, a közös szervezet elnevezése *Protestantse Kerk in Nederland* – Hollandiai Protestáns Egyház (PKN). Lásd <https://www.protestantsekerk.nl/over-ons/> (utolsó letöltés: 2020. július 25.).

51 == Jakos, 1942: 50–59.; Kováts, 1948: 273.

52 == Jakos, 1942; Kováts, 1948.; Köbel, 2019: 165–185.; Köbel, 2018.

53 == Mind a *hervormde*, mind *gereformeerde* kifejezés „református”-t jelent.

54 == A holland nyelvben nem használatos ez a kifejezés, magyarul a könnyebb érthetőség kedvéért terjedt el. A kifejezéssel kapcsolatban lásd Graaf, 2012: 335–364.

55 == E fontos különbségre Hans Végh hívta fel a figyelmemet.

hatóság és ellenőrizhetőség érdekében – a püspöki rendszert erősítette, a lelkészek gyülekezeti megválasztása, illetve meghívása helyett pedig „egyházi közérdekből” az áthelyezés eszközének alkalmazását várta el a püspököktől. A lelkészek gyülekezeti szolgálati helyéről a háttérben az egyházvezetés, az Állami Egyházügyi Hivatal és az állambiztonsági szervek közösen „döntöttek”, ám legtöbb esetben, a látszatot megőrizve, végül a presbitérium választotta meg a lelkipásztort. Mindez a gyülekezeti autonómia szűkítését eredményezte, ami voltaképpen stratégiai célja is volt a párt-állami hatalomnak.⁵⁶

Nem csodálkozhatunk azon tehát, hogy a magyar pártállami hatalom (a gyakorlatban az ÁEH és a politikai rendőrség) szemszögéből nézve nem volt mindegy, hogy melyik hollandiai református egyházzal állnak kapcsolatban a magyar lelkészek. Ezt több esetben külön meg is jegyezték az állambiztonsági jelentésekben, továbbá az ÁEH irataiban is (lásd fent hivatkozott dokumentum). A hatalom szemében a „veszélyesebb” a Gereformeerde Kerken in Nederland volt, mert nemcsak a kommunista hatalom egyházellenes politikáját bírálták, hanem a magyar református egyházi vezetést is a hatalomhoz való hozzáállása miatt.

Az ún. Kuyper-egyházhoz ellenségesen állt hozzá a többi volt szocialista ország vezetése is (és tegyük hozzá, hogy ezen országok hivatalos református egyházainak vezetése úgyszintén), és ez különösen ott volt érezhető, ahol sok református élt, és az egyház befolyása is jelentős volt. Hermán M. János tanulmányában kifejti, hogy a kelet-európai szocialista országokban a párt- és állami vezetést miért „zavarta” a „kuyperianus gondolkozás”.⁵⁷ Abraham Kuyper teológiai, politikai és társadalomelméleti tanításaiban hangsúlyozta a keresztyének szuverenitását, az állam és az egyház tényleges elválasztását, továbbá a püspöki rendszer ellen foglalt állást.⁵⁸ Az egyéni és a gyülekezeti szuverenitás elve a diktatúra szemében nem volt kívánatos tanítás.⁵⁹ Hermán a tanulmányában bemutatja – Molnár János publikációjára hi-

56 == Köbel, 2019: 165–185.

57 == Hermán, 2017.

58 == Lásd ehhez Kuyper, 1923. 76. Lásd még Kuyper, 2010: 150.

59 == Szathmáry Béla református egyházjogász egy tanulmányában így ír Kálvin nézeteiről a szuverenitással kapcsolatban: „Kálvin nézeteinek alapja [...] Isten szuverenitása. [...] Kálvin választ kíván adni a keresztyének lelki szabadsága és a keresztyének polgári szolgasága között mutatkozó látszólagos ellentmondásra. Kálvin a kérdés megválaszolásánál abból indul ki, hogy minden hatalom Istentől ered, így sem a monarchia fejedelme, sem a köztársaság népe nem követelheti magának a szuverenitást úgy, mintha az természeténél fogva lenne az övé. Ebből következően a kálvinizmus elutasítja a világi hatalom és király isteni jogát a hatalom gyakorlására [...] Azzal tehát, hogy Kálvin Isten egyedüli, abszolút szuverenitását hangsúlyozza, megteremt a tekintély és a szabadság közötti helyes határvonal megállapításának a lehetőségét. [...] Isten abszolút szuverenitásának elismerésével el kell ismernünk minden földi hatalom relativitását, azaz korlátozott voltát, amelynek következtében az így létrejövő tekintély nem juthat korlátlan uralomra az engedelmességre elsődle-

vatkozva – Horváth László erdélyi református lelkész esetét, akit 1961-ben azért vádoltak meg a „társadalmi rend felforgatásával”, mert Kuyper műveit magyarra fordította, és Kuyper művei nyomán „*bírálta a püspöki rendszert, lényegében a román államrendet megsértette, mert az püspöki rendszerben élő református egyházat ismert el*”.⁶⁰ Horváth Lászlót a saját esperese súgta be a Securitaténak, és Horváth tragikus módon a bírósági tárgyalásának reggelén meghalt. A per következtében a Securitate lefoglalta Kuyper műveit és azok magyar fordításait, cenzúrázták és elégették a könyveket és a kéziratokat. Hermán megjegyzi, hogy ebben a „megrendezett” perben „*az 1920-ban elhunyt Abraham Kuyper a román állam potenciális ellenségének számított*”.⁶¹ Hermán M. János kitér arra is, hogy Csehszlovákiában – az egykori hollandiai ösztöndíjas – Galambos Zoltán református lelkész „*a második világháború végén több száz holland könyvet, közöttük a Kuyper műveit is felhordta a komáromi templom tornyába, ott deszkával zárta le a rejtekhelyet*”.⁶²

Magyarországon a romániaihoz hasonló radikális esetről nincs ugyan tudomásunk, de az állambiztonsági iratokból, valamint a korabeli „hivatalos” vallástörténeti-valláskritikai szakirodalomból egyértelmű, hogy Kuyper beleillett az államszocializmus „ellenségképébe”. A szocialista rendszerben a református egyház a „szolgálat teológiáját” dolgozta ki,⁶³ elfogadván a szocialista állammal való megegyezést, egyúttal pedig az egyház „befelé fordulásával” az „osztályharctól” való elhatárolódást hirdette.⁶⁴ Ehhez támogatást adott Karl Barth nyugati teológus is, aki 1948 tavaszán Magyarországon tett látogatása alkalmával kijelentette, hogy helyesli a magyar református egyház „békés építőmunkára való törekvését”. A nyugati teológusok körében nagy vita bontakozott ki Barth hozzáállása és a református egyház döntése nyomán. Kifogásolták, hogy Barth miért nem harcba buzdítja a magyar református egyházat a „kommunista veszély” ellen.⁶⁵

Kónya István marxista vallástörténész, kálvinizmuskutató 1975-ben megjelent (a fentiekben már idézett) tanulmánykötetében Kuypert és az ún. szigorú holland reformátusokat a „teológiailag ortodox, tradicionális, politikailag többnyire reakciós kálvinista teológuscsoport” „legjelentékenyebb képviselőinek” nevezte.⁶⁶ Kónya azt is hangsúlyozta, hogy „a hollandok nyomát követve” a magyar református egyházban is a két világháború közötti időben „*létrejött egy új-ortodox teológiai irányzat,*

gesen Istennek tartozó egyénnel szemben.” Szathmáry, 2018: 43–58. Lásd még Szathmáry, 2020: 46o.

60 = = Lásd Molnár, 2012: 52–74. Idézi Hermán, 2017.

61 = = Hermán, 2017: 392.

62 = = Uo. 396.

63 = = Kónya, 1988.

64 = = Kónya, 1975: 176–177.

65 = = Lásd: A Nyugat nagy teológusainak vitája..., 1948. Idézi: Kónya, 1975: 177.

66 = = Kónya, 1975. 15.

amely »történelmi kálvinizmusnak«⁶⁷ nevezte magát, s amelynek legagilisabb vezető egyénisége Sebestyén Jenő volt».⁶⁸ Kónya a Kádár-korszak hivatalos ideológiájának megfelelően rámutatott arra, hogy Kuyper „reakciós hangvétellel” a „kapitalizmust akarja védelmezni”, és a kuyperi „antirevolucionista” elmélet a „forradalmi munkásmozgalom” ellen is fordul.⁶⁹ A vallástörténész szerint ezzel szemben Karl Barth teológiájának „a szocialista országok kálvinista [...] egyházaira” gyakorolt „sorsdöntő hatása” lehetővé tette az egyezmény megkötését 1948-ban, amely „jól szabályozza az egyház és a szocialista állam viszonyát”.⁷⁰

Mindezek háttere előtt érthetővé válik az a hatalmi logika, hogy a háború előtt, alatt és közvetlenül utána a Hollandiát megjárta magyar református lelkészek miért voltak mind fokozottan az állambiztonság látókörében, akár itthon, akár hollandiai emigrációban végeztek lelképásztori szolgálatukat. Sőt, még a háború előtt gyermekvonattal kiutaztatott „egykori” gyermekekről is gyűjtött információt a politikai rendőrség, ugyanis többen közülük kint maradtak Hollandiában, de tartották az itthoniakkal is a kapcsolatot, de a Magyarországon maradók is kapcsolatban maradtak egykori befogadó holland családjaikkal. Így egyes ügynöki jelentésekben együtt jelennek meg információk a lelkészekről és a „gyermekvonatos gyermekekről”.⁷¹ Az állambiztonsági szerveknek az egykori holland ösztöndíjasokra és egykori holland gyermekvonatosokra, valamint holland református egyházi személyekre irányuló tevékenységének átfogó bemutatása a tervek szerint külön tanulmányunk tárgya lesz, itt csak fontosnak tartottuk röviden utalni erre az összefüggésre is.

Az 1960-as évektől az állambiztonság szemében azonban fokozatosan csökkent a holland-magyar református kapcsolatrendszer „veszélyessége”. Ennek oka egyfelől az volt, hogy lassan „kiöregedtek” a régi ösztöndíjasok, másfelől pedig Hollandiában is közeledett egymáshoz a két református egyház. Maarten J. Aalders a gereformeerde egyházzal írt monográfiájában bemutatja, hogy jelent meg a „modern teológia” a

67 == Lásd ehhez: Rác, 1933: 24–31. Rác Lajos – többek között Kuyperre hivatkozva – a „kálvinizmus jellemét” így foglalja össze: „A kálvinizmus az aktivitás, a szorgalmas, kitartó és lelkiismeretes munka, a személyes felelősség, a heroizmus, az egyházi és politikai önkormányzat és a szabadságszeretetet vallása. Felszabadította az állam fenntartása alól az egyházat, függetlenné tette és szervezte azt, megteremtve a demokratikus presbiteri önkormányzatot; kimondotta a népek szuverenitását, a zsarnoki uralom ellen való törvényes ellenállást. A kálvinista ember kérlelhetetlen bírója az elnyomó zsarnoki hatalomnak, mert Kálvin azt tanítja, hogy inkább kell engedelmessé válni Istennek, mint az embereknek!”

68 == Kónya, 1975: 15.

69 == Uo. 17–18.

70 == Uo. 19.

71 == Lásd pl. ÁBTL 3.1.2. M-36053 „Földesi” fedőnevű titkos megbízott (tmb) jelentéseit tartalmazó munka dosszié, 1969. október 9-én adott jelentése. „Földesi” fedőnevű tmb református lelkész volt.

gereformeerde egyházban az 1950-es években.⁷² A holland református egyházban jelentős teológus volt H. Berkhof, aki az Egyházak Világtanácsában 1954–1975 között magas pozíciót töltött be, és – többek között – Karl Barth teológiája hatott rá.⁷³ Kocsev Miklós doktori értekezésében is leírja a két református egyház közeledését. Eszerint 1961-ben „9 hervormd és 9 gereformeerd lelkész kinyilvánította, hogy a két egyház közötti megosztottság továbbiakban tarthatatlan”, és utal arra, hogy ettől kezdve „egyre komolyabban foglalkozik a gereformeerd egyház az ökumenikus és világproblémákkal, ilyenek, pl.: háború – béke, éhínség – lemaradt világrészek, rasszizmus”.⁷⁴ Fentebb megemlítettük, hogy Berkhof 1955-ben díszdoktori címet kapott a budapesti református teológián, és a magyar ügyekkel kiemelten foglalkozott. Állambiztonsági feljegyzés van arról, hogy Berkhof az EVT ülésén 1962. február 9-én „Debreceni” fn. ügynökkel megbeszélést folytatott, amelyben Berkhof azt tanácsolta a magyar ügynöknek, hogy ne tegyenek éles nyilatkozatokat az EVT-ben, hanem engedjék át a „prímet” az oroszoknak, és „*csatlakozzanak ahhoz, amit az oroszok mondanak*”.⁷⁵

Az előző fejezetben utaltunk arra, hogy a nemzetközi politikai enyhülés, az Egyházak Világtanácsa és a Keresztyén Békekonferencia „konszolidálódott” kapcsolata is hatással volt a szocialista országok egyházpolitikájára. Mindkét szervezetbe beépültek az állambiztonság ügynökei, akik – többek között – egyidejűleg a magyar református egyház lelkészei, tisztségviselői voltak.⁷⁶ Magyarországon az egyházak

72 = Aalders, 2015. 273. A szerző a kötet utolsó fejezetében, *Gereformeerden, waarheen?* (Reformátusok, merre?) címmel ír erről a folyamatról (239–246. o.).

73 = Lásd: Benedetto–McKim, 2010: 38–39.

74 = Kocsev, 2002: 7. A szerző 1979-81-ben tanult ösztöndíjasként a Gereformeerde Kerken kampeni teológiáján.

75 = Idézzük a bekezdést, amelyben az ügynök leírja a Berkhoffal való beszélgetését: Berkhof „*kifejezte azt a reménységét, hogy az orosz ortodox egyház belépése után a keleti egyházaknak lényegesen könnyebb lesz a helyzetük. Figyelmeztett arra, hogy a jövőben nem kell nyüzsögni és politikailag éles nyilatkozatokat tenni az EVT fórumán. Szerinte az oroszoknak kell átengedni a primet [sic!], az oroszok értelmesen viselkednek, mi mindig csatlakozunk ahhoz, amit az oroszok mondanak. Otthon pedig hivatkozunk arra, hogy a magatartásomat kevésnek tartanák, hogy nem térhettem el az oroszok magatartásától. Beszélt arról, hogy a szavazások alkalmával is látta, hogy velem szemben igen nagy a bizalom. Hangsúlyozni kívánja, hogy politikailag nem ért velem egyet, de fenntartás nélkül testvérenek tart. Vigyázzak arra, hogy mindig az egyház érdekeit képviseljem.*” Lásd ÁBTL 3.1.5. O-136031 / 44. digitális oldalszám. Külföldi protestáns szervezetek leplezésével hazánk ellen folytatott ellenséges tevékenység felderítése című objektum dosszié.

76 = A KBK ügynöki hálózatával kapcsolatban lásd ÁBTL 3.1.5. O-136521/b. Feljegyzés a Prágai Keresztyén Békekonferenciáról. Idézi Köbel, 2005: 106–107. Az EVT-be beépült ügynöki hálózatról lásd ÁBTL 3.1.5. O-13603/ 97-99. digitális oldalszám. Külföldi protestáns egyházi szervezetek leplezésével hazánk ellen folytatott ellenséges tevékenység felderítése című objektum dosszié. Az 1959. október 9-én kelt belügyminisz-

„társutassá szelődültek” a szocializmus építésében,⁷⁷ miközben változatlanul jelen voltak a vallási közösségekben a teljes vallásszabadságért küzdő, egyúttal a hivatalos egyházpolitika ellen tiltakozó, ennek következtében üldözött vallási csoportok.⁷⁸

A konszolidálódás azonban felszíni volt, és nem jelentette azt sem, hogy a kuyperi teológia,⁷⁹ valamint a holland-magyar (református) kapcsolatok nem adtak volna továbbra is „témát” a magyar állambiztonsági szerveknek és az Állami Egyházügyi Hivatalnak. Egészen a nyolcvanas évek végéig – mondhatni a rendszerváltásig – az ÁEH és a politikai rendőrség nem vette le a szemét a hollandokról.⁸⁰

tériumi jelentésben a következőket olvashatjuk: „A protestáns egyházak vonalán 1957-ben irányt vettünk arra, hogy ügynökségen keresztül beépüljünk az Egyházak Világtanácsába. Ennek érdekében megteremtettük annak lehetőségét, hogy ügynökeink utazzanak ki az Egyházak Világtanácsa által rendezett egyházi konferenciákra. Ügynökeinken keresztül folyamatosan figyelemmel tudtuk kísérni, hogy az Egyházak Világtanácsának milyen elképzelései, tervei vannak a magyar protestáns egyházakra vonatkozóan. Sikerült elérni, hogy az Egyházak Világtanácsának vezetői és munkatársai egyre bizalmasabbak lesznek ügynökeinkhez. [...] Az Egyházak Világtanácsa aknamunkájának a folyamatos felderítésére felhasználjuk »Debreceni« és »Kemény« fedőnevű ügynökeinket, akik rendszeresen járnak ki nyugati egyházi konferenciákra. Mind a két ügynök kipróbált, megbízható, ellenőrzött, akiknek felderítő munkája a lehetőségekhez és körülményekhez képest igen eredményes volt.”

77 = = Lásd ehhez: Bogárdi, 1995. A szerző a Bevezetőben így ír: „Az egyházak társutas szerepéhez kapcsolódva mostmár, a korszakot vizsgálva nem az az igazán hűségkérdés, hogy amit napjainkban, akár Németországban, akár Magyarországon olyan hevesen és annyi emberi drámát felszínre hozva tárgyalnak, nevezetesen hogy ki volt III/III-as ügynök, vagy ki volt Stasi informátor. Az igazi kérdés voltaképp nem az, hogy mi történt titokban, hanem az, hogy mit hirdettek a »háztetőkről is«. Problémafelvetésem tehát az egyháznak erre a társutas szerepére vonatkozik. Tudunk-e szembesülni azzal a ténnyel, hogy a Magyarországi Református Egyház mindenekelőtt és mindenek felett ideológiailag működött együtt a totalitárius állammal, még egészen annak legutolsó időszakában is?!” Idézi: Köbel, 2005: 159.

78 = = Köbel, 2005: 141–145.

79 = = Az állambiztonság számára relevánsak voltak mindazok az információk, amelyekkel emigrációban élő magyarokat Kuyperrel összefüggésbe hozhattak. Erre kiváló példa a *Nemzetőr* című, Münchenben 1966 novemberében megjelent szamizdat kiadvány, amely „magyar református lelkészek segélykiáltó levelét közli hittestvéreikhez »Emeljetek szót érettünk» cím alatt”. Az irat emlékeztetett a Szentírásra és református hitvallásokra: „Az egyházban a tízparancsolat és a Szentírás ma is elsődleges jogforrás: »Ha pedig bármely földi hatalmasság ezzel ellentétes intézkedésekre utasítaná az egyház vezetőségét, ezek kötelessége Isten és világ előtt hitüket megvallani!« – hangsúlyozza a nagy holland államférfi és hithű kávinista Kuyper Ádám [sic!].” Lásd: ÁBTL 3.15. O-13586/5 136–140. digitális oldalszám. Református egyházi reakció területén levő ellenséges személyek elhárítása objektum dosszié.

80 = = Lásd például a Borsod Megyei Rendőr-főkapitányság 1980. április 2-ai keltezésű bizalmas információját a „Református egyházi reakció területén levő ellenséges sze-

1966 őszén (november 13–21. között) a magyar református egyház öttagú delegációja hivatalos látogatást tett Hollandiában. „Tolnai Lajos” fedőnevű ügynök, református lelkész, a református egyház külügyi osztályának vezetője, későbbi püspök az állambiztonsági szerveknek részletes jelentést készített a látogatásról.⁸¹ A jelentésben az áll, hogy a meghívás a Hervormde Kerk zsinatától származott, de „később csatlakozott hozzá az ún. szigorú református egyház (*Gereformeerde Kerken in Nederland*) zsinatának elnöksége is”.⁸² A jelentés szerint a meghívással a hollandok viszonzni szeretnék volna Pap László akkori budapesti teológiai dékán 1956 nyári meghívását, aminek nyomán a holland egyházi delegáció 1956 szeptemberében Magyarországon járt. „Tolnai Lajos” ügynök akként kommentálta Pap László 1956-os meghívását, hogy Pap ezt „*saját egyházpolitikai és politikai pozíciójának az erősítésére és reakciós célkitűzései szolgálatára igyekezett felhasználni*”.⁸³ Az ügynök még az utazás előtt felhívta a politikai rendőrség figyelmét arra, hogy „*valószínű, hogy a hollandok igyekeznek a magyar delegáció tagjait megosztani*”, és ezért „*szükségesnek látszik a magyar delegáció egyértelmű felkészítése és a megosztási kísérletekkel szemben határozott álláspontjának kialakítása*”.⁸⁴ A tartótiszt a feljegyzés végén úgy értékelte, hogy „»Tolnai« helyesen figyelt fel arra a lehetőségre, hogy a hollandok a delegáció megosztását tervezhetik”, majd megjegyezte, hogy a „*felkészítésükre vonatkozóan az AEH-val megbeszélést*” folytatott a politikai rendőrség.⁸⁵

„Tolnai” az utazást követően leadott jelentésében úgy jellemezte a szigorú holland reformátusokat, hogy azzal lényegében ellenségképet rajzolt az állambiztonság számára. „Tolnai” a következőket írta 1966. november 25-én: „*A két református*

mélyek elhárítása” megnevezésű objektum dosszié 8. kötetéből: „*A holland kapcsolatok ápolása lassan »kötelező« lesz. Kevés ugyanis az a pap, vagy befolyásos világi személy, aki ne rendelkezne ilyen kapcsolattal. Kiss Pál prügji pap szerint a hollandoknak az az elve, hogy ők szívesen támogatják a különböző családokat, de az egyházat nem. Vagyis: az egyháznak semmit, a személyeknek mindent. Anyagiakat illegálisan addig még fel nem fedezett vagy fedezhető módon juttatják be. Ez a segítség jóval meghaladja a legálisan bejuttatott összeget.*” ÁBTL 3.1.5. O-13586/8 55-56. digitális oldalszám. Református egyházi reakció területén levő ellenséges személyek elhárítása című objektum dosszié.

81 = = ÁBTL 3.1.2. M-29600/5. 56–75. digitális oldalszám. „Tolnai Lajos” fedőnevű ügynök munka dossziéja, 5. kötet. Az ügynök 1966. november 25-én kelt jelentése. Az ÁBTL-ben található 6-os kartonon az áll, hogy „Tolnai Lajos (Aldebrói)” fedőnevű ügynök valódi neve Tóth Károly. Lásd ÁBTL 2.2.2. Hálózati nyilvántartások. (Tóth Károly református lelkész, 1958-tól a prágai Keresztény Békekonferencia nemzetközi titkára, később püspök. Lásd ehhez: „Elhunyt Tóth Károly”. 2014. június 18. <https://reformatus.hu/mutat/9783/> [utolsó letöltés: 2019. november 22.] Lásd még Majsai, 2006.

82 = = ÁBTL 3.1.2. M-29600/5. 56. digitális oldalszám. „Tolnai Lajos” fedőnevű ügynök munka dossziéja, 5. kötet. Az ügynök 1966. november 25-én kelt jelentése.

83 = = Uo.

84 = = Uo. 48. digitális oldalszám.

85 = = Uo. 51. digitális oldalszám.

egyház közül a szigorú református egyház agresszívebb, politikailag elzárkózó, tipikusan a gyarmatosító polgári réteg képviselője. Bár a Hervormde Kerk is konzervatív, és nebezen mozdult a szocialista országokban élő egyházak hivatalos vezetőihez való közeledésre, még sokkal konzervatívabb és elzárkózóbb a szigorú református egyház.”⁸⁶ „Tolnai” fedőnevű ügynök a hollandok Magyarországhoz való közeledését annak tudta be, hogy a hollandok felismerték „Magyarország nemzetközi tekintélye” megnövekedését és a „konszolidált állam-egyház viszony”-t, és a „konzervatív holland egyházak” beálltak a „nyugat-európai áramlatba”, mert „nem akartak kimaradni” az 1967-es magyarországi jubileumi ünnepségből, és nem akartak „elszigetelődni a többi európai református egyháztól”.⁸⁷ „Tolnai” jelentéséből megtudhatjuk, hogy a látogatás egyik programján, amikor a szigorú reformátusokkal találkozott a delegáció az Amszterdami Szabadegyetemen, a „beszélgetés középpontjában az állam és az egyház viszonyának teológiai kérdései állottak”.⁸⁸ A szigorú reformátusok zsinati elnöksége pedig többek között azt is megkérdezte a magyar delegációtól, hogy gyakorolhat-e az egyház „kritikát a politikai hatalmat gyakorlókkal szemben”.⁸⁹ „Tolnai” jelentésében kitért a szigorú reformátusok politikai hovatartozására is, amikor megjegyezte, hogy a „szigorú reformátusok szinte kivétel nélkül a Kuyper Ábrahám által [...] alapított ún. »Forradalomellenes Párt«-ra (Antirevolutionnaire Partij) adják le szavazataikat”.⁹⁰

Itt szükséges néhány rövid, e dolgozat szerény kereteibe illeszthető, megjegyzést tenni az ügynöki jelentésben foglaltakhoz. A szigorú holland református egyházhoz köthető Forradalomellenes Párt (ARP) hátterében Kuypernek a francia forradalom „istenellenes” fejleményeivel és irányzatával való szembehelyezkedése állt, nem pedig a szabadság–egyenlőség–testvériség eszmeiségének az elutasítása.⁹¹ Kuyper miniszterelnökként törekedett szétválasztani az államot és az egyházat Hollandiában, és az ARP megalapításával célja az volt, hogy a kálvinizmus eszméje közvetetten fejtse ki hatását a holland társadalomban. A forradalomellenes szemlélet alapvetően állt szemben a szocialista rendszerek forradalmi ideológiájával. Fent idéztük Kónya megállapítását, mely szocialista valláskritikai értelmezés szerint a kuyperi „antirevolucionista” elmélet a „forradalmi munkásmozgalom” ellen is fordult.⁹² Kónya a magyar református egyház felső vezetésének a második világháború előtti politikai magatartását „forradalom-ellenes”-nek, egyúttal „haladás-ellenes”-nek nevezte.⁹³ Kónya

86 == Uo. 66. digitális oldalszám.

87 == Uo.

88 == Uo. 60. digitális oldalszám.

89 == Uo. 62. digitális oldalszám.

90 == Uo. 65. digitális oldalszám.

91 == Kuyper, 1923.

92 == Kónya, 1975: 17–18.

93 == Uo. 136.

a kálvinizmusnak a gyarmatosítással való összefüggéseit is elemzés tárgyává tette, és megállapította, hogy „a kálvini társadalmi tanítás mennyire a feltörekvő, a világhódításra induló kapitalizmus ideológiája volt, azt jellemző példával mutatja meg a kálvinizmus és a kapitalista gyarmatosítás összekapcsolására irányuló törekvés”.⁹⁴ Kuyper fontosnak tartotta a református egyház misszióját folytatni az Európán kívüli országokban, így a holland gyarmatokon is. Az 1940-es években, amikor Holland-Indiában (a későbbi Indonéziában) szabadságharc dúlt, a GKN-nek az volt az álláspontja, hogy Hollandia maradjon Holland-Indiában, mert ez szolgálja a keresztyén (református) misszió ügyét. Alapvetően azonban a szigorú holland reformátusok álláspontja a holland gyarmatokon folytatott misszióval kapcsolatban az volt, hogy „nem a felsőbbtség, hanem az Egyház a Krisztus küldötte”.⁹⁵

„Tolnai” tehát erőteljesen torzító jelentéseiben mindent elkövetett annak érdekében, hogy a szigorú református egyházat negatív színben láttassa az állambiztonsági szervekkel. Mindezek alapján nem túlzás azt mondani, hogy „Tolnai” ügynöki tevékenysége hozzájárult ahhoz, hogy az ÁEH és a politikai rendőrség is mindvégig gyanakodva nézett a holland egyházakra. A nyolcvanas évekből erre további két példát említhetünk.

Az egyik eset egy holland újságíróhoz, Aldert Schipperhez kapcsolódik. Az Állami Egyházügyi Hivatal dokumentumai között találunk egy feljegyzést Schipper 1984-ben Magyarországon tett látogatásáról. Az újságíró a *Trouw* című holland lap vallási rovatának szerkesztője volt, és Dr. Káldy Zoltán evangélikus püspöknél Dóka Zoltán evangélikus lelkész egyházvezetést kritizáló – Nyugaton is komoly hullámokat vert – magatartása⁹⁶ felől érdeklődött. Schipper a püspökkel történt beszélgetés közben megjegyezte, hogy a hollandiai magyar külképviseletnél, amikor a vízumügyét intézte, az egyik magyar követségi titkár „olyan kijelentést tett, mely szerint Magyarországon már csak két sztalinista intézmény van: az egyházak és az Állami

94 = = Uo. 25.

95 = = Az információt köszönöm Hans Véghnek. Jakos Lajos 1942-ben megjelent könyvének következő sorai tágabb kontextusban világítják meg a holland református egyház és a gyarmatosítás összefüggését: „Különösen az elmúlt századokban [...] még sokan azt gondolták, hogy a keresztyén felsőbbtség – amikor nem keresztyén alattvalók felett uralkodott (gyarmatokon) – volt egyedül az illetékes az evangélium hirdetésére. Így vélekedtek Hollandiában is az ún. Oost-Indische-Compagnie (Kelet-indiai Kereskedelmi Társaság) idejében is. [...] India kormányzójára 1613-ban rábízták a »nem keresztyének térítését« is. [...] Ebben a missziói munkában, mivel erős szerepet játszott a politikai hatalom, az erőszak és a nem-evangéliumi szellem, csak felületes és látszólagos eredményeket értek el. [...] A szigorú reformátusok azonban [...] nem fogadják el a felsőbbségnek a külmissziói munkába való beavatkozását. A keresztyén felsőbbségre sohasem bízta Isten ezt a feladatot, hogy nem-keresztyén országokban hirdesse az evangéliumot. Nem a felsőbbtség, hanem az Egyház a Krisztus küldötte.” Jakos, 1942. 191-192.

96 = = Lásd ehhez az alábbi ÁEH feljegyzéseket az ügyről: MNL OL XIX-A-21-a-g-2/b/1984; MNL OL XIX-A-21-a-g-2/a/1984. számú iratok (55. doboz).

Egyházügyi Hivatal”. Az evangélikus püspök erről tájékoztatta az Egyházügyi Hivatalt, az ÁEH pedig a külügyben érdeklődött az eset felől. Schipper nem árulta el a követségi titkár nevét, a külügy vizsgálatot indított, és azt állapították meg, hogy az újságíró csak egyszerű turistavízumért folyamodott 1984. szeptember 16-án, de akkor „nem folytatott beszélgetést az illetékes konzuli beosztottal”. A külügyminisztériumi államtitkár Miklós Imrének, az ÁEH elnökének 1985. február 11-én kelt levelében a következőkkel zárta le az ügyet: „*A Káldy Zoltán püspöknél tett kijelentése tehát nem fedi a valóságot. Magunk között szólva még feltételezni is képtelenség, hogy egy nagykövetségi titkárunk ilyen kijelentést tett volna. Schipper nyilván provokálni akart.*”⁹⁷

A másik példa a debreceni kántus hollandiai látogatásához fűződik. „Rajnai” fn. ügynök, református lelkész, püspök a debreceni Református Kollégium kántusának 1985. szeptemberében tett hollandiai látogatásáról azt jelentette, hogy a „*Kántus ünneplésének nem volt politikai tüntetés jellege, sőt mindenütt az volt megállapítható, hogy tisztelettel tekintenek a Magyar Népköztársaság gazdasági és társadalmi vívmányaira*”. Majd hozzátette a következőket: „*Azok az erők, amelyek ellenzik a holland-magyar kapcsolatok fejlődését, utunk alkalmával félrehúzódtak és nem mutatkoztak. A régi debreceni ösztöndíjasok közül is csak Jos Kleemans mutatkozott feleségével és szüleivel. Beigazolódott, hogy Herrmann Kauwe [...] az antikommunista körökhöz tartozó személy, akinek nem volt kedvére a Kántus hollandiai népszerűsége, és ezáltal népeink barátsága és az enyhülés.*”⁹⁸

== = Összegzés

A fentiekből láthatjuk, hogy a holland-magyar református kapcsolatoknak a második világháború utáni – Ladányi szavaival élve „alacsony szintre szorított” – története még számos feltárni valót tartogat számunkra. Ezen alapozónak szánt felvetésekben igyekeztünk meghatározni azokat a kontúrokat, amelyek között egyfelől a tanulmány következő részében vizsgálni kívánt lelkészek – Tüski István, Végh József, Jakos Lajos – útja értelmezhetőbbé válik. Másfelől pedig törekedtünk rámutatni az államszocializmus differenciált vallási-egyházi ellenségképének mindeddig még jóformán ismeretlen kontextusára. A dolgozat elsősorban az állambiztonsági szervek által keletkeztetett iratanyag perspektívájából indul ki, amelyet kiegészítenek az Egyházügyi Hivatal dokumentumai, illetve szakirodalmi és családi archívumból származó forrásanyagok. Kuyper halálának, valamint a gyermekvonalatok indulásának századik évfordulója kiváló alkalom ezen vizsgálódási irányok komolyan vételére és a további lehetséges kutatási tervek átgondolására.

97 == Lásd: MNL OL XIX-A-21-a-ad.-9-2/1984. számú irat (55. doboz).

98 == Lásd: ÁBTL 3.1.2 M-41622. 367–370. digitális oldalszám. „Rajnai” fn. ügynök munka dossziéja. Az ügynök 1985. október 24-én kelt jelentése. Az ÁBTL-ben található 6-os karton szerint „Rajnai” valódi neve Kocsis Elemér. ÁBTL 2.2.2. Hálózati nyilvántartások. „Rajnai” fedőnevű ügynök 6-os kartonja. Lásd még: Majsai, 2006.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.2.2. Hálózati nyilvántartások

„Megyeri”

„Zempléni” („Pista”)

„Tolnai Lajos”, „Aldebrői” fedőnevű ügynök 6-os kartonja

„Rajnai” fedőnevű ügynök 6-os kartonja

3.1.2 Munka dossziék

M-23413 „Megyeri”

M-29600/5. „Tolnai Lajos”

M-36053 „Földesi”

M-40917+1,2,3. „Zempléni” („Pista”)

M-41622 „Rajnai”

3.1.5. Operatív dossziék

O-13586/5. Református egyházi reakció területén levő ellenséges személyek elhárítása

O-13586/8. Református egyházi reakció területén levő ellenséges személyek elhárítása

O-13603 Külföldi protestáns szervezetek leplezésével hazánk ellen folytatott ellenséges tevékenység felderítése

O-13603/1. Külföldi protestáns szervezetek leplezésével hazánk ellen folytatott ellenséges tevékenység felderítése

O-13652/1/b. Feljegyzés a Prágai Keresztyén Békekonferenciáról

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-A-21-a Állami Egyházügyi Hivatal

=== Hivatkozott irodalom ===

A Nyugat nagy teológusainak vitája..., 1948

A Nyugat nagy teológusainak vitája egyházunk döntéséről. *Az Út*, július, 11–17.

Aalders, 2015

Aalders, Maarten J.: *Gereformeerden onder elkaar. Elf opstellen en een preek.*

Uitgeverij De Vuurbaak bv, Barneveld.

Aalders, 2018

Aalders, Maarten J.: Útban Trianon felé. A holland egyházak magatartása.
Református Szemle, március–április.

Aalders, 2020

Aalders, Maarten J.: Magyarország barátai. Henriëtte Kuyper (1870–1933) és Jan Klinge Fledderus (1870–1946). In: Maarten J. Aalders – Pusztai Gábor – Réthelyi Orsolya: *A gyermekvonatok. Élő híd Magyarország, Hollandia és Belgium között az első világháborúban*. Budapest, L'Harmattan Kiadó. 15–37.

Aalders–Pusztai–Réthelyi, 2020

Aalders, Maarten J. – Pusztai Gábor – Réthelyi Orsolya: Száz évvel ezelőtt. Nemzetközi megvilágításban a Magyarországot, Hollandiát és Belgiumot összekötő gyermekvonatokról. In: uók (szerk.): *A gyermekvonatok. Élő híd Magyarország, Hollandia és Belgium között az első világháborúban*. Budapest, L'Harmattan.

Aalders–Pusztai–Réthelyi (szerk.), 2020

Aalders, Maarten J. – Pusztai Gábor – Réthelyi Orsolya (szerk.):
A gyermekvonatok. Élő híd Magyarország, Hollandia és Belgium között az első világháborúban. Budapest, L'Harmattan.

Aalders–Réthelyi (szerk.), 2018

Aalders, Maarten J. – Orsolya Réthelyi (szerk.): *De 'kindertreinen' – Voorwerpen en herinnering. Tentoonstellingscatalogus bij de workshop Migratie, literatuur en identiteit. De 'kindertreinen' tussen Hongarije, Nederland en Vlaanderen in de eerste helft van de twintigste eeuw / A „gyermekvonatok” – Tárgyak és emlékezet. A Migráció, irodalom és identitás: A „gyermekvonatok” Magyarország, Hollandia és Flandria között a huszadik század első felében*. Budapest.

Ablonczy, 2020

Ablonczy Bálint: Málnási kisasszony segít. Hebe Kohlbrugge és a holland reformátusok erdélyi támogató akciói 1989 előtt. *Betekintő*, 3. sz.

Bárány–Fazakas–Pusztai–Takács (szerk.), 2017

Bárány Attila – Fazakas Gergely Tamás – Pusztai Gábor – Takács Miklós (szerk.):
Németalföld emlékei Magyarországon – magyar–holland kapcsolatok. (Loci Memoriae Hungaricae V.) Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

Benedetto–McKim, 2010

Benedetto, Robert – McKim, Donald K.: *Historical Dictionary of the Reformed Churches*. (Historical Dictionaries of Religions, Philosophies, and Movements Series Book 99.) Scarecrow. 38–39.

Bogárdi, 1995

Bogárdi Szabó István: *Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között*. Debrecen, Ethnica.

Bozzay–Ladányi, 2007

Bozzay Réka – Ladányi Sándor: *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918 – Hongaarse studenten aan Nederlandse universiteten, 1595–1918*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára.

Forró, 1989

Forró Imre: Magyar diákok Hollandiában a 17. és 18. században. Adatok a Franekeri Egyetemen tanult magyar diákokról, 1623–1794. *Theológiai Szemle*, március–április.

Graaf, 2012

Graaf, G. Henk van de: Hollanditis, magyaritis?! *Studia Doctorum Theologiae Protestantis*, 3. sz. 335–364.

Graham (szerk.), 2010

Graham, Gordon (szerk.): *The Kuyper Center Review. Volume One: Politics, Religion, and Sphere Sovereignty*. Michigan–Cambridge, William B. Eerdmans Publishing Company – Grand Rapids.

Hajdú, 2011

Hajdú Éva: Pap László és az Állami Egyházügyi Hivatal kapcsolata. *Egyháztörténeti Szemle*, 3. sz. 58–62.

Hermán, 2017

Hermán M. János: Kuyper Ábrahám egykori látogatása Bukarestben, Budapesten és magyarrá fordított műveinek 1962-es elégetése Kolozsváron. *Református Szemle*, 4. sz. 379–438.

Horváth, 2007

Horváth Erzsébet: *Megújulás, visszarendeződés. Dokumentumok a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában az 1956–1957-es esztendőök történetének kutatásához*. Budapest, Kálvin Kiadó.

Horváth, 2008

Horváth Erzsébet: *Megújulás, visszarendeződés. Dokumentumok a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában az 1957–1958-as esztendőök történetének kutatásához*. Budapest, Kálvin Kiadó.

Jakos, 1942

Jakos Lajos: *A holland szigorú református Egyház gyülekezeti élete és missziói munkája*. Budapest.

Kocsev, 2002

Kocsev Miklós: *Impulzusok a holland református (Gereformeerde/Hervormde) gyakorlati teológiából az ezredforduló körül. (Különös tekintettel hazai református egyházi életünkre)*. Doktori értekezés.

<https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/127724/Dolgozat-Kocsev.pdf> (utolsó letöltés: 2020. július 9.).

Kónya, 1975

Kónya István: *Tanulmányok a kálvinizmusról*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Kónya, 1988

Kónya István: *A „keskeny úton” a „szolgáló egyház” felé*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Köbel, 2005

Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!” A pártállam és az egyházak*. Budapest, Rejtjel Kiadó.

Köbel, 2018

Köbel Szilvia: A „szabad egyház” gondolata a 19–20. századi protestáns egyházjogászok műveiben. *Acta Humana*, 3. sz. 19–31.

Köbel, 2019

Köbel Szilvia: A „szolgáló egyház” törvénykönyve. Az államszocializmus hatása a református egyházalkotmányra és a református egyházi törvényekre. *Glossa Iurdaica*, 3–4. sz. 165–185.

Kuyper, 1922

Dr. Kuyper Ábrahám: *A kálvinizmus lényege*. Budapest, Kálvin Szövetség.

Kuyper, 1923

Dr. Kuyper Ábrahám: *A kálvinizmus politikai jelentősége. A kálvinizmus mint az alkotmányos szabadságok alapja és biztosítója*. Budapest, Holland-Magyar Református Bizottság.

Kováts, 1948

Kováts J. István: *A református egyházalkotmány alapvető kérdései. A reform kérdések*. Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság.

Ladányi, 1997

Ladányi Sándor: *A hollandiai neo-kálvinizmus („Kuyperianizmus”) hatása a Magyarországi Református Egyházban. Magyar diákok az Amsterdami Szabad Egyetemen*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Idegennyelvi Lektorátusa.

Lányi, 2018

Lányi Gábor János: Abraham Kuyper (1837–1920) és a neokálvinizmus.
In: Literáty Zoltán: *Quoniam tecum est fons vitae in lumine tuo videbimus lumen. Teológiai témák a 65 éves Kocsev Miklós tiszteletére*.
Budapest, Károlyi Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan. 217–230.

Molnár, 2012

Molnár János: Az 1962-es kolozsvári református püspökválasztás és a Szekuritáté.
Egyháztörténeti Szemle, 2. sz. 52–74.

Pusztai, 2009

Pusztai Gábor: *Michiel de Ruyter. Kontaktus. Fejezetek a holland–magyar református kapcsolatok történetéből*. Budapest, Református Pedagógiai Intézet.

Pusztai–Bozzay (szerk.), 2010

Pusztai Gábor – Bozzay Réka (szerk.): *Debrecentől Amszterdamig. Magyarország és Németalföld kapcsolata*. Debrecen, Debreceni Egyetem Néderlandisztika Tanszék.

Pusztai, 2020

Pusztai Gábor: Gyermekmentő akciók a második világháború után Magyarországon. In: Aalders, Maarten J. – Pusztai Gábor – Réthelyi Orsolya (szerk.): *A gyermekvonatok. Élő híd Magyarország, Hollandia és Belgium között az első világháborúban*. Budapest, L’Harmattan. 163–193.

Rasker, 1986

Rasker, Albert J.: *De Nederlandse Hervormde Kerk vanaf 1795. Haar geschiedenis en theologie in de negentiende en twintigste eeuw*. Kampen.

Ravasz László dr. püspöki jelentéséből, 1947

Ravasz László dr. püspöki jelentéséből. *Élet és Jövő*, november 22.

Rácz, 1933

Rácz Lajos: Kálvinista konzervativizmus és realizmus. *Protestáns Szemle*, XLXX. évf. 1. sz.

Réthelyi, 2017

Réthelyi Orsolya: „Légy reménységgel: Nézz Hollandiára. / Nézz királynéjára! Nem vagy többé árva.” Vilma királynő 1923-as trónjubiléuma és a „Magyar ablak” a holland királyi palotában. In: Bárány Attila – Fazakas Gergely Tamás – Pusztai Gábor – Takács Miklós (szerk.): *Németalföld emlékei Magyarországon – magyar–holland kapcsolatok*. (Loci Memoriae Hungaricae V.) Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

Schinkelshoek, 2012a

Schinkelshoek, Wijnand Maarten: *Das Stipendium Bernardinum von allen Seiten beleuchtet*. Akadémiai disszertáció.

Schinkelshoek, 2012b

Schinkelshoek, Wijnand Maarten: Bernardinum Ösztöndíj (1761–2011). Bernardinum ösztöndíjasok Budapestről 1911–1945 között. *Theológiai Szemle*, 1. sz. 48–50.

Szathmáry, 2018

Szathmáry Béla: A kálvini reformáció és a jogegyenlőség – adalékok a jogállamiság eszmetörténetéhez. *Acta Humana*, 3. sz. 43–58.

Szathmáry, 2020

Szathmáry Béla: Református Egyházjog. Sárospatak, Hernád Kiadó.

=== Internetes hivatkozások ===

Elhunyt Tóth Károly. <https://reformatus.hu/mutat/9783/>
(utolsó letöltés: 2019. november 22.).

Maarten J. Aalders: Henriëtte Kuyper en de Nederlandse Ambulance naar Boedapest. <http://www.mjaalders.nl/images/stories/pdf/hss.pdf>
(utolsó letöltés: 2020. június 25.).

Fazakas, 2014

Dr. Fazakas Sándor: Presbiteri, püspöki vagy milyen rendszerű a magyar református egyház?

<https://reformatus.hu/egyhaziunk/hirek/presbiteri-puspoki-vagy-milyen-rendszeru-a-magyar-reformatus-egyhazi/> (utolsó letöltés: 2020. szeptember 24.).

Köbel, 2017

Köbel Szilvia: A szocialista főkegyúri jog. Az egyes egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzájárulásról szóló 1957. évi 22. számú törvényerejű rendelet. *Rubiconline*, 4. sz.

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/onlineplusz_2014_4/
(utolsó letöltés: 2020. július 6.).

Majsai, 2006

Majsai Tamás: Harminc éven át állambiztonsági ügynökök álltak a magyar református egyház élén. *Mozgó Világ*, 4. sz.

<https://epa.oszk.hu/01300/01326/00074/11majsai.htm>
(utolsó letöltés: 2020. augusztus 20.).

Péter, 1997

Péter Katalin: Erdély a vesztfáliai béketárgyalásokon. *Rubicon*, 2. sz.

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/erdely_a-vesztfaliai-beketargyalasokon
(utolsó letöltés: 2019. november 13.).

Végh, 2020

Végh, Hans: *Tussen hoop en vrees. De Hongaarse Gereformeerde Kerk van 1880 tot 1970*. <https://www.freewebs.com/vegh/english.htm>
(utolsó letöltés: 2020. július 26.).

Maarten J. Aalders honlapja: <http://www.mjaalders.nl>
(utolsó letöltés: 2020. július 26.).

Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*.

<http://digit.drk.hu/?m=lib&book=3&p=301>
(utolsó letöltés: 2020. június 29.).

Budapest-Fasori Református Kollégium Julianna Általános Iskolája honlapja:
<http://fasor.hu/julianna/index.php?m=iskt>
(utolsó letöltés: 2019. november 15.).

Prof. dr. G. Quispel adatlapja:
<https://profs.library.uu.nl/index.php/profrec/getprofdata/1673/3/4/o>
(utolsó letöltés: 2020. szeptember 24.).

Tudósítás Dr. Remko J. Mooi haláláról.
<https://www.nd.nl/geloof/geloof/651488/hervormde-voorman-r-j-mooi-overleden> (utolsó letöltés: 2020. szeptember 21.).

<https://www.protestantsekerk.nl/over-ons/> (utolsó letöltés: 2020. július 25.).

Kulcsszavak

=====

emigráció, református egyház, társadalomtörténet

/ “They Did Not Use to Lie As Much a Thousand Years than Today in Five Minutes” /

Hungarian Reformed Church pastors in exile in the Netherlands in the decades of state socialism.

Part One

My research, based on Hungarian State Security documents, is focused on showing the special aspects of the relationship of the Hungarian and the Dutch Reformed Churches between the 1945/48 and 1989/90 (as the exact beginning and end is hard to pin down). The communist secret service was particularly interested in the Hungarian Reformed Church pastors who emigrated to the Netherlands and the Dutch pastors visiting Hungary. The official Hungarian religious criticism labelled Kuyperian ideas as “reactionary”, which is why the secret service considered the Gereformeerde Kerken in Nederland as an “enemy” of the state socialist system (greater enemy than the Hervormed Church).

= A múltnak kútja =
////////////////////

